

Stratifikace pražských českojazyčných deníků a jejich čtenářské obce na přelomu 19. a 20. století

//Stratification of Prague Czech-language Dailies and Their Readers at the Turn of the 20th Century

Jakub Machek

Metropolitní univerzita Praha

ABSTRACT

At the turn of the 20th century, the Czech lands and its centre Prague saw a rapid development of the newspaper market, thanks to the gradual expansion of election census, growth of urban population and improvement of its economic situation. The research is based on a quantitative content analysis of the best-selling Czech-language dailies published in Prague in 1898 and 1908. They can be divided into three categories. The first category are newspapers Národní listy and Hlas národa focused on readers of higher social status, who could be classified mainly as bourgeois or middle-class. Their model reader searched for in-depth reports of political events and economic situation. The second category consists of dailies of the socialist parties, Právo lidu and České slovo. They offered mostly partisan news supplemented with commentaries and reports about life of underprivileged people. It came closer to the sensational newspapers after the turn of the century. The readership community consisted of more skilled workers, small craftsmen, traders and, in the case of the České slovo, lower officials. Among these two groups was sensational newspapers – the best-selling Národní politika, with the least emphasis on political news, with strong interest in local news, sensations, entertainment, and the greatest focus on activity of clubs and societies. The nucleus of its widely distributed reader community can be found among the members of the middle to the lower middle-class, although its overall audience was probably much wider. Pražský ilustrovaný kurýr was similarly focused, but its main attraction were a large spectacular illustrations and sensational content, celebrity news and recreational content such as fiction and quizzes. Typical readers of Kurýr can be seen as a certain transitional stratum, with an unclear, unstable social status, economically on the level of better-earned skilled workers and craftsmen, but looking up to the middle class habitus.

KEYWORDS

Czech daily press – newspaper market – stratification of readers – turn of the 20th century – Prague – quantitative content analysis

1. Úvod

V následujícím textu nabízím analýzu srovnání nákladů, čtenářské obce i obsahového zaměření jednotlivých českojazyčných deníků vydávaných v Praze na přelomu 19. a 20. století. Období rychlého rozvoje novinového trhu bylo spojené s proměnou politického systému díky rozšiřování volebního práva mezi příslušníky méně majetných

vrstev. K tehdejší proměně společnosti a s ní úzce spojených médií přispíval i prudký růst počtu obyvatel měst, hlavně pražské aglomerace, ve které se utvářely zárodky masové velkoměstské společnosti.

Dosavadní bádání o období rozvoje masového tisku v českých zemích na konci 19. a počátku 20. století se zaměřovalo na pár konkrétních periodik, především na *Národní listy*, zatímco většina dobové produkce zůstávala skryta v neurčitém povědomí o existující širší dobové vydavatelské praxi, včetně nejčtenějšího deníku celého období, *Národní politiky*. Kromě *České retrospektivní bibliografie* (Kubíček, 2008), uvádějící základní údaje vesměs dostupné v tirážích, neexistují žádné ucelené studie, které by porovnávaly vícero titulů. Lépe na tom nejsou ani učebnicové a přehledové publikace (např. Beránková, 1981). Přitom pro zkoumání dobového tisku či pro jeho využívání jako pramene je vhodné mít představu o fungování celé tehdejší mediální scény. Zatímco vydavatelé jsou všeobecně známí, v existující historiografické produkci se v podstatě nevyskytují další charakteristiky periodik – na jakou čtenářskou obec se orientovala, jaké bylo jejich vzájemné postavení, jaký měla dosah ani s jakým obsahem se ke svým čtenářům obracela.

Předkládaný text vychází z výzkumu prováděného v rámci mé dizertace, v níž je možné dohledat podrobné výsledky provedených analýz (Machek, 2012). Obdobný přehled časopisecké produkce na přelomu století lze nalézt v knize *Počátky populární kultury v českých zemích* (Machek, 2017). Původní výzkum měl širší zaměření, v tomto textu představím pouze tu část, která umožňuje zachytit modelového čtenáře jednotlivých zkoumaných tiskovin. Kvantitativní obsahovou analýzu jednotlivých titulů jsem doplnil o detailnější sémantický rozbor analyticky podstatných rubrik a textů.¹ Samotný výzkum byl inspirován kvantitativní analýzou Geralda J. Baldastyho *The Commercialization of News in the Nineteenth Century* (1992), popisující proměnu novinového trhu ve Spojených státech, a studií Gebhardta Hartwiga (1977), srovnávající čtenářství středostavovského a dělnického tisku v Brémách. Edith Walterová (1994) se při svém mapování rakouského tisku stejného období zaměřovala spíše na ekonomickou stránku a analýzu ideového zaměření dobových titulů a Peter Fritzche i Nathaniel D. Wood (2010) se zabývali primárně senzačním tiskem a jeho rolí v procesu utváření velkoměstské identity. V chápání dobové společnosti a jejího společenského rozčlenění tento text, stejně jako původní výzkum, vychází z prací Jiřího Štaify (2003, 2008), které popisují aspekty procesů modernizace v kontaktu s tradičně orientovanými mentalitami českého národního prostředí v 19. století. Jejich autor vychází z popisu sociální stratifikace české společnosti Otty Urbana (2003).

2. Pražské deníky v letech 1898 a 1908

Na přelomu století byly české noviny převážně lokálními médii, každé alespoň středně velké město mělo svůj deník či týdeník. Lokálnost do velké míry platila i pro pražské deníky. Největší podíl informací věnovaly pražské aglomeraci, zároveň ale tyto tituly často plnily roli hlavního stranického orgánu. Prodávaly se tak i jinde po Čechách, minimálně ovšem na Moravě a ve Slezsku. Pro srovnání jsem si vybral roky

¹ Takovouto kombinaci výzkumu starších periodik doporučuje například Martin Sekera (2002, s. 122).

1898 a 1908, které pokrývají období od počátečního rozrůznění pražského tisku, souvisejícího se zapojením nových vrstev do politického života (zachyceno ve statistikách pro rok 1898), po jeho plný rozvoj po zrušení novinových kolků roku 1900 a zavedení rovného volebního práva roku 1907 (ve statistikách pro rok 1908). Zaměřil jsem se na významnější pražské politické českojazyčné deníky s nákladem převyšujícím 3, respektive 5 tisíc výtisků.² Vynechal jsem úřední *Pražský denník*, který měl sice vysoký náklad, ale specifické zaměření i formu distribuce.

Základem výzkumu byla kvantitativní obsahová analýza jednotlivých periodik v určeném období, která umožnila porovnat, jakému typu textů a jakým tématům s jakou četností se noviny věnovaly i v kterých zeměpisných oblastech vydavatelé očekávali (nebo kam směřovali) zájem svých čtenářů. Základem pro rozvržení kategorií byla obecná představa o rubrikách a žánrech dobových novin, zpřesněná prvotním studiem několika ročníků domácích a zahraničních periodik, které umožnilo hlubší pochopení tehdejšího členění. Výběr kategorií jsem také porovnal s existujícími studii. Obdobně byla analyzována i otiskovaná inzerce. Počet čísel, jež jsem v jednotlivých statistikách analyzoval, jsem volil podle výskytu studovaných jevů, aby bylo v hlavních kategoriích dostatečně výrazné množství výskytů, které by umožnilo odlišit pravidelné jevy od náhodných a častější od méně častých.

Analyzoval jsem plošné rozdělení novin, tedy jaké procento plochy vydání zabíral určitý typ zpráv, i četnost článků podle rubrik, témat a zeměpisného původu těchto zpráv. Pozornost jsem věnoval i inzerci, u které jsem se zaměřil na četnost nabízeného zboží či služeb i plochu inzerátů. Abych dostatečně naplnil výzkumný vzorek, zařadil jsem ze zvolených novin do analýzy vždy prvních 10 březnových čísel, u novin s obsáhlou inzercí (například *Národní politika*) jsem statistiku inzerce zpracoval pouze pro jedno nedělní číslo (s inzerční částí i přes 10 stran) a jedno všednodenní.

2. Náklady

Prvním údajem, zásadním pro pochopení dobového trhu pražských deníků, jsou náklady. Údaje o nich se však významně rozcházejí. Dobové inzerční katalogy uvádějí následující čísla.

² Záleží na zdroji informací o nákladu. Zahrnut nebyl například mladočeský *Den*, realistický *Čas* či *Čech/Katolické listy*.

³ Národní archiv, fond Prezidium ministerské rady Vídeň 1852–1918, inv. č. NAD 870, kart. 87, 88. Za upozornění na ně a jejich lokaci vděčím Luboši Velkovi.

Tabulka 1: Náklady pražského denního tisku podle inzertních katalogů (Dukes, 1894, 1904, 1909, 1914; Schalek, 1905, 1908, 1910, 1913; Haasenstein & Vogler, 1900)

náklady v tisících všední den/neděle	1894	1900	1904	1905	1908	1909	1910	1913	1914
Národní politika	38/65	40	90	-	120/230	100/180	110/195	150/290	140/267
Illustrovaný kurýr	-	26	20	20	-	20	-	-	20
Národní listy	-	17	18,6	-	30	25	30	28/32	28/32
Právo lidu	-	12	-	20	50/80	-	60/80	60/80	-
Hlas národa	10	16	15	20	-	15	-	-	18
Prager Tagblatt	-	18	20	20	25	25	25	25/30	27
Bohemia	13,5	13,5	15,3	15,6	15,9	16	18,5	18,5	18,5
Politik/Union	9,6	9,6	9,6	9,6	-	9,6	-	13,2	13,2
Pražské noviny	-	46	-	46	46	-	46	46	-
Prager Zeitung	3	5,5	5,5	5,5	-	5,5	-	-	5,5
Prager Abendblatt	56	50	50	50	56	58	58	58	58

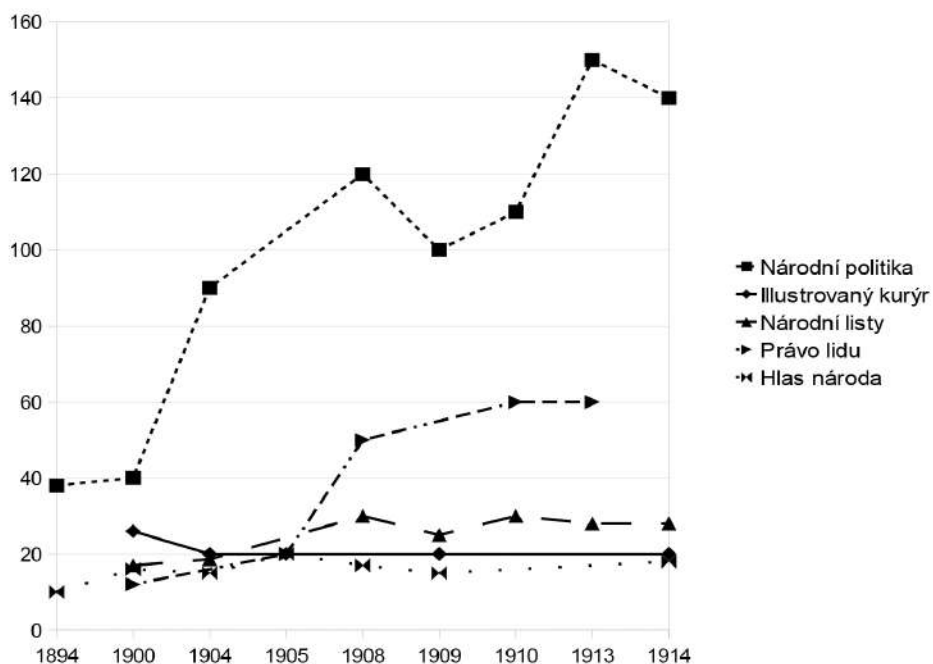
Odlíšná čísla jsou uváděna v hlášeních *Pressbüru Prezidia ministerské rady* z jednotlivých zemí Předlitavska. Ta jsou ovšem dostupná jen do roku 1898, protože archiv Prezidia ministerské rady byl rozdělen mezi Prahu a Vídeň a na rozdíl od pražského Národního archivu se v Allgemeines Verwaltungsarchiv ve Vídni jeho pokračování nepodařilo dohledat.

Tabulka 2: Náklady pražského denního tisku podle hlášení posílaných do Pressbüru Prezidia ministerské rady³

náklady v tisících ranní/odpolední vydání	1888 (II. Q)	1893 (II. Q)	1894 (I. Q)	1896 (II. Q)	1897 (I. Q)	1898 (IV. Q)
Národní politika	15/14	30/21,4	35/5	31/21	31/21	30/24
Illustrovaný kurýr	-	1,6	3,6	5	4,5	4,5
Národní listy	10,1/8,5	13,3/8,7	14,4/8,4	14/9,5	14/9,6	14,5/9,5
Právo lidu	-	-	-	6	6,5	7
Hlas národa	2,9/2,4	2,7/2,0	3,1/3,4	4/4	3,5/4	3/4
Česká politika	5,7/5,2	5,9/5,8	5,4/5,5	-	-	-
Prager Tagblatt	9,7	11,4	12	11	12	12
Bohemia	9,6	9,7	10,1	10	10	10,5
Politik/Union	5,7/2,8	5,9/3,0	5,4/2,6	5,5/3,5	5,5/3,5	5/3,5

Badatelé pracující s náklady předlitavského tisku většinou vycházejí z těch katalogových, pouze Jerzy Myśliński uvádí i ty z policejních hlášení.⁴

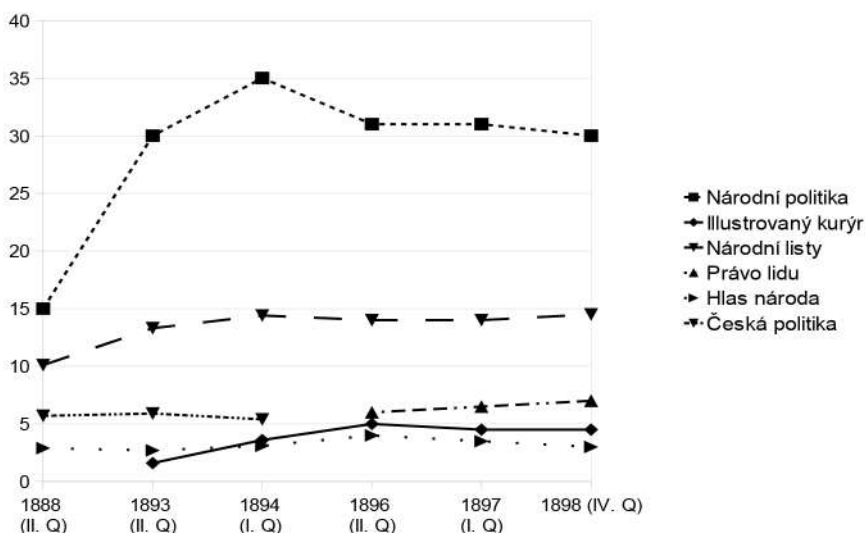
Z porovnání obou tabulek je zřejmé, že pražskému, potažmo českému novínovému trhu jednoznačně dominovala *Národní politika* (1883–1945), jejíž postavení do vzniku republiky zůstalo neotřesitelné. Další pořadí záleží na tom, kterému zdroji se rozhodneme více důvěřovat. Podle asi méně seriózních katalogových údajů se na druhém místě dokázal udržet po prvních zhruba deset let své existence (*Pražský Ilustrovaný kurýř* (dále jako *Kurýř*) (1893–1918), který se až kolem roku 1905, v souvislosti se svým zapojením do bojů proti všeobecnému rovnému hlasovacímu právu, propadl za *Právo lidu* (1893–1948) a *Národní listy* (1861–1941).

Graf 1: Náklady českojazyčných pražských novin za všedního dne podle Zeitungs-Katalogů

⁴ Diskutuje také důvod rozdílů. Předpokládá, že vydavatelé neměli důvod policii lhát, protože tato čísla se nijak nezveřejňovala, a nemohla je tedy poškodit v konkurenčním boji ani při shánění inzertentů (Wood, 2010, s. 221). Roli ale mohlo hrát zabavování čísel nepovolených cenzurou, u některých titulů časté. V tisku se pravidelně objevovaly zmínky o soudních přících vyvolaných snahou vydavatelů odeslat co nejvíce nákladu před příchodem policejních úředníků zabavujících vydání. Těžko ale říci, zda by klamání úřadů špatně hlášeným nákladem mohlo dlouhodobě procházet, zvláště v době před zrušením novinového kolku. Naopak – podobně jako ve Spojených státech, mohli vydavatelé uvádět do inzertních katalogů nadnesené údaje o nákladu, aby lépe prodali svou inzertní plochu. To bylo důležité obzvláště pro levné populární noviny, závislé na příjmu z inzerce (Baldasty, 1992, s. 61). Situaci také komplikuje skutečnost, že z archivních dokumentů nelze zjistit, co přesně bylo na *Prezidium ministerské rady* z jednotlivých místodržitelství hlášeno, v tabulkách je pouze uvedena „výše nákladu exemplářů jednotlivých čísel“ (Höhe der Auflage nach Exemplaren von den eizelnen Nummern), ale není jasné, zda se jedná o průměrnou výši, počet vytištěných či prodaných kusů.

Jiný pohled ovšem nabízejí patrně důvěryhodnější policejní hlášení. Podle nich sice *Kurýr* dokázal za tři roky ztrojnásobit svůj počáteční náklad (mezi lety 1893 a 1896), ovšem ani tak se nepřiblížil nákladu *Národních listů*, zůstal pouhým zlomkem nákladu *Národní politiky* a hned po svém vzniku se před něj dostalo i *Právo lidu*. K tomu je ale třeba dodat, že obrázková část *Kurýra*, tj. nejdříve titulní a závěrečný dvojlist, později pouze první a poslední list, byla zasílána také předplatitelům *Hlasu národa* (1886–1918) jako obrázková příloha hlavního čísla.

Graf 2: Náklady českojazyčných pražských novin podle policejních hlášení

Dalším z vysvětlení rozdílů v uváděných nákladech může být i to, že pro Katalogy uváděli vydavatelé nejvyšší dosaženou (a případně i nadsazenou) výši nákladu. Protože senzační tisk byl mnohem více závislý na prodeji v ulicích, v případě, že obsahoval výjimečně senzační zprávu, mohl výrazně navýšit náklad, takže bylo možné, že v některých dnech náklad *Kurýru* opravdu výrazně vzrostl. Skutečnou situaci ale bez zachovalých archivů jednotlivých nakladatelství nezjistíme a nedomnívám se, že je možné se k jednomu nebo druhým údajům o nákladu přiklonit.

Pro doplnění představy o čtenářském zájmu o jednotlivé tituly je možné se podívat na počty předplácených novin ve Slaném (které byly otiskovány pravidelně v ročence místního muzea) a v Soběslavi.

Tabulka 3: Počet odebíraných deníků ve Slaném a v Soběslavi podle Slanského obzoru (1893, s. 75, 76; 1894, s. 85, 86; 1895, s. 88, 89; 1896, s. 82, 83; 1897, s. 67; 1898, s. 119, 120; 1899, s. 112, 113, 1901, s. 122, 123) a Národopisné, školní, průmyslové a včelařské výstavy v Soběslavi (1898, s. 58, 59).

všední den / svátek	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1901	Soběsl. 1898
Nár. politika	218	295/703	270/615	302/652	310/720	296/716	368/918	475/900	54
Praž. denník	85	85/130	83/112	90/116	81/110	64/90	75	62/92	75
Nár. listy	78	79/121	60/113	88/124	93/111	61/71	82/121	74/94	15
Illustr. kurýř	-	32	14/23	26/36	47/58	21/33	13/25	15/27	6
Hlas národa	11	14	3	8	9	12	11	8	5
Čech/K. listy	-	10	12	-	9	11	8	8	5
Právo lidu	-	-	-	-	-	89	62	81	6
Lid. noviny	-	-	2	2	3	-	-	6	-
P.Aabendblatt	27	28	28	36	45	18	21	19	18
Politik	19	30	8	16	15	22	18	22	6
Bohemia	17	15	-	16	18	16	12	11	1
Pr. Tagblatt	14	27	3	18	27	18	28	26	7
N. Fr. Presse	4	6	8	8	6	4	5	7	3
W. Tagblatt	-	-	3	4	-	-	-	3	1

I ve Slaném, menším středočeském městě o 11,5 tisících obyvatel, zůstalo pořadí nejčtenějších novin následující: *Národní politika*, *Národní listy* a *Illustrovaný kurýř*. Jakmile ale začalo *Právo lidu* vycházet denně, odběr ostatních novin klesl, nejméně se dotkl staročechům blízké *Národní politiky* a *Hlasu národa*, ovšem *Kurýra* naopak nejvýrazněji. Bohužel v pozdějších letech přestal být tento užitečný přehled otiskován. Stojí za povšimnutí, že v malém městě dosahoval mnohem větší čtenosti komerčně a senzačněji orientovaný tisk, jakým byla *Národní politika* a *Kurýř*.

Také mezi obyvatelstvem zhruba třetinové Soběslavi roku 1898 měl v poměru k ostatním deníkům mnohem silnější postavení senzačněji orientovaný tisk (*Národní politika* a *Kurýř*), ovšem mnohem slabší byl počet odběratelů *Práva lidu*.

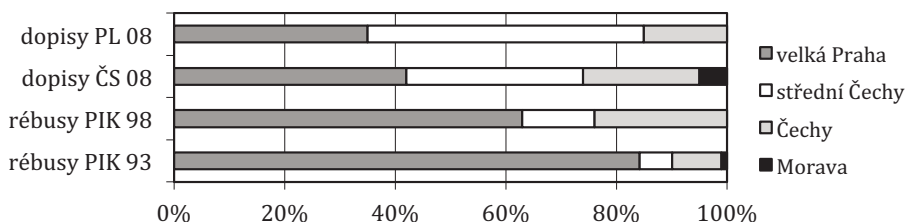
O tom, že studovanou pěticí deníků lze považovat za nejvýznamnější tituly i přes odlišné údaje o nákladech, může svědčit i následující inzerát. V něm ještě v roce 1905 *Továrna na kovové reklamní plakáty* uváděla, že pro pražské noviny vyrobila 5000 kusů

tabulí pro *Národní politiku*, 2000 pro *Právo lidu* a po 1500 kusech pro *Kurýr a Hlas národa*⁵ (Národní listy, 30. 4. 1905, s. 24).

3. Pražští a venkovští čtenáři⁶

Jaký byl poměr venkovských a velkoměstských čtenářů, lze usuzovat z pravidelných zmínek přímo v novinách, kde se objevovaly dopisy čtenářů nebo seznamy účastníků různých soutěží vyhlášených listem. Je ale třeba předpokládat, že se soutěží účastnilo větší procento pražských čtenářů, kteří ušetřili na poštovním, i když *Kurýr* často vypisoval cenu zvlášť pro pražské, kteří vyluštění donesli, a zvlášť pro ty, kteří ho posílali poštou, aby i je nalákal k účasti. Tyto soutěže se bohužel objevují jen do konce 19. století.

Ani dopisy čtenářů nám nepodávají zcela jasnou výpověď. Spíše než formou komunikace se čtenáři byly součástí politického boje a sloužily k pranýřování politické konkurence či vyjádření podpory vedení strany. Musely tedy být pečlivě vybírány, pokud nebyly dokonce psány redakcí. Přesto mohou být považovány za jistou reprezentaci míst, kde se list četl, či spíše kam redakce směřovala svůj zájem. V orgánech dělnických stran tvořily tyto dopisy důležitou součást jednotlivých vydání, a bylo tedy možné z nich získat dostatečně vypovídající statistiku.

Graf 3: Geografická distribuce řešitelů a deklarováných „dopisovatelů“

I přes omezenou výpověď takovéto statistiky se dá uvažovat o výrazné koncentraci čtenářů v oblasti Čech, což souhlasí se zjištěními Jaromíra Kubíčka, který na seznámech předplacených listů čtenářských spolků ukázal, že se na Moravě objednával jen zemský tisk a z Prahy či Vídně pouze noviny zábavné a humoristické, nikoliv politické (Kubíček, 2008, s. 39).

Pokud se můžeme alespoň zčásti spolehnout na tyto informace, oba dělnické deníky, *Právo lidu* i *České slovo*, byly patrně méně zacílené na oblast pražské aglomerace a zaměřovaly se i na čtenáře ze středních, potažmo celých Čech. Pro potvrzení své domněnky se mohu obrátit na statistiku vycházející z kvantitativní analýzy obsahu článků, která ukazuje vzájemný poměr výskytu zpráv z českých zemí pro jednotlivé deníky.

⁵ *České slovo* ještě v tomto roce nevycházelo.

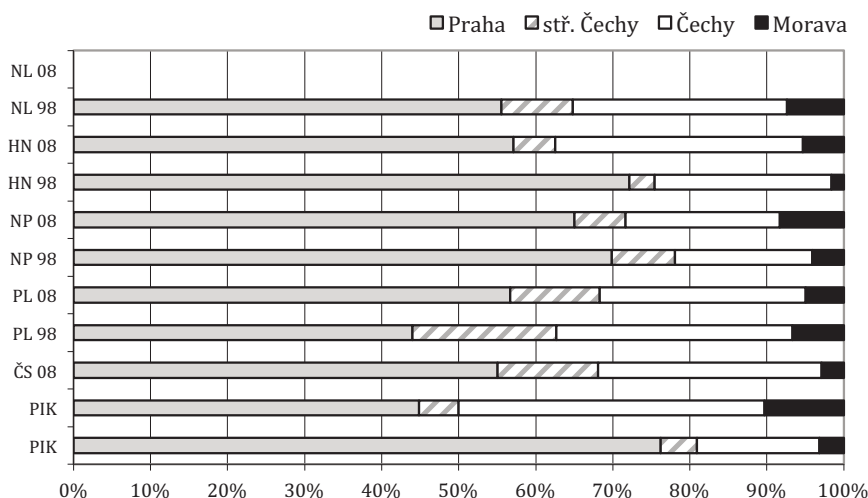
⁶ Rozlišení na Prahu a venkov je dobové, objevovalo se v tiráži deníků v podobě informace o rozdílné odběratelské ceně.

Tabulka 4: Geografická distribuce zpráv

v %	Ill. kurýr		Č. slovo	Právo lidu		Nár. politika		Hlas národa		Nár. listy	
	1898	1908	1908	1898	1908	1898	1908	1898	1908	1898	1908
Praha	48	26	38	33	34	51	39	44	32	30	37
stř. Čechy	3	3	9	14	7	6	4	2	3	5	3
Čechy	10	23	20	23	16	13	12	14	18	15	13
Morava	2	6	2	5	3	3	5	1	3	4	3

Jak je vidět, skutečně se v roce 1908 *Kurýr* spolu s *Národní politikou* soustředil nejvíce na oblast Prahy i co se týče obsahu zpráv. Ovšem v roce 1908, kdy byl *Kurýr* svým obsahem stále poplatnější *Hlasu národa*, lokálních zpráv ubylo, podobně jako i mnoha dalších rysů charakteristických pro senzační tiskoviny. Naopak oba zmíněné listy nevěnovaly větší pozornost pražskému okolí. Bylo by je proto možné označit za městské listy, pokud bychom si nepovšimli jejich oblíby ve Slaném i Soběslavi.

Graf 4: Geografická distribuce témat zpráv

4. Ekonomická charakteristika

Možné sociální rozdíly mezi čtenáři jednotlivých listů jsem zatím odvozoval jen ze spojitosti s jejich vydavateli, kteří se deklarovali jako zástupci určitých sociálních skupin. Takto deklarovanou orientaci je ovšem nutné brát s rezervou. Například převažující čtenost *Národní politiky* svědčí o tom, že se od původní blízkosti k staročeské straně výrazně vzdálila a její čtenářská obec už příliš nesouvisela se skupinou voličů a podporovatelů staročechů. Podobně z různých studií vyplývá, že nejen voliči, ale i uvědomělí straníci a aktivisté sociálnědemokratických stran mnohem častěji než

stranický tisk četli konzervativní senzační tituly (například Hartwig, 1977). Z politické orientace vydavatele si tedy můžeme udělat jen velmi přibližnou představu o sociálním původu čtenářů. Lepším vodítkem je samotná cena novin.

Tabulka 5: Ceny pražského denního tisku

cena v haléřích	1898				1908			
	všední	nedělní	odpolední	venkov	všední	nedělní	odpolední	venkov
	vydání	vydání	vydání		vydání	vydání	vydání	
Nár. politika	4	6	2		4	6	2	
České slovo	-	-	-	-	4	6	-	6/8
Právo lidu	6	6	-	8	6	8	-	
Národ listy	6	6	2	6/2	8	8	2	10/4
Ill. kurýr	6	8	4		6	8		8
Hlas národa	6	8	4		6	8		8

Pražské politické deníky se podle ceny dělily do dvou výrazných skupin. Kromě úředních novin, osvobozených od novinového kolku ve výši 1 krejcaru (2 haléřů), zrušeného až v roce 1900, představovala nejlevnější variantu pro zájemce o ranní výtisk novin *Národní politika*, k níž později přibýlo *České slovo* (1907–1945). Mnohem tenčí odpolední vydání, v roce 1898 jen o 4 stranách, bylo ještě dostupnější. Jemu se ale cenou vyrovnalo i dvojnásobně obsáhlé odpolední vydání *Národních listů*. Ty jediné do roku 1908 zdražily svoje ranní vydání. Ostatní noviny se držely na stejné ceně 6 haléřů, rozdílná pouze byla cena za rozšířenější vydání nedělní. Pro srovnání přidávám ještě tabulku průměrného počtu stránek.

Tabulka 6: Průměrný počet stránek pražských deníků

	1898			1908		
	všední	nedělní	odpolední	všední	nedělní	odpolední
	vydání	vydání	vydání	vydání	vydání	vydání
Národní politika	14	36	4	24	57	7
České slovo	-	-	-	8	17	-
Právo lidu	9	12	-	10	25	-
Národní listy	9	18	8	8	18	6
Illustrovaný kurýr	13	16	? ⁷	12	17	
Hlas národa	11	16	?	8	18	7

⁷ „Ilustrovaný kurýr i Hlas národa měly odpolední vydání, ovšem dostupné je dnes pouze venkovské vydání, které pravděpodobně obsahuje odpolední vydání z předchozího dne jako přílohu.“

Deníky se lišily nejen počtem stran, ale i jejich formátem. Ten ovšem není možné zjistit u titulů dostupných pouze na mikrofilmech či elektronicky. Mohu tedy srovnávat pouze počty sloupců. Většina deníků měla pouze tři sloupce, jen ranní vydání *Národních listů* se drželo tradičního velkého formátu s pěti sloupci, na stránce a *Hlas národa* měl v roce 1898 sloupce čtyři. Jejich odpolední vydání byla už také třísloupcová.

Pokud projevil Pražan či český venkovan přelomu století zájem koupit si noviny a nechtěl zůstat u úředních, mohl se rozhodnout pro levnou *Národní politiku* (případně odpolední *Národní listy* a v novém století i odpolední *České slovo*). Případně se mu nabízel výběr ze všech ostatních, o polovinu dražších místních novin, mezi kterými bylo v poměru ceny k plošnému obsahu nejdražší *Právo lidu*. *Kurýr* obsahoval navíc množství ilustrací.

5. Inzerce

Nejpraktičtější způsobem, jak se přiblížit k představě, které sociální skupiny skutečně tvořily čtenářské jádro určitého deníku, je analýza inzertní části. Při analýze inzerátů a reklam vycházím z předpokladu, že se inzerenti snažili svou nabídkou zaujmout skupinu svých potenciálních zákazníků, a tudíž si na základě znalostí novinového trhu vybírali spíše noviny s odpovídající čtenářskou obcí. Samozřejmě někteří inzerovali v širokém rozpětí tiskovin a jiní zase svou inzercí podporovali tisk blízký své politické orientaci, přesto existují celkem výrazné rozdíly v typu inzerovaných výrobků a služeb mezi jednotlivými novinami nebo v jejich relativní četnosti. Na základě toho si mohu dovolit modelovat pravděpodobné sociální ukotvení čtenářských obcí jednotlivých listů.

Z porovnání statistik inzerátů a reklam z březnů 1898 a 1908 je vidět, že u některých druhů zboží či služeb jsou patrné rozdíly mezi jednotlivými novinami, zatímco u ostatních výrazné rozdíly nejsou. Na tomto základě je možné načrtnout jistou typologii deníků ohledně toho, co se inzerující snažili prodat čtenářům, a vysledovat tak, které deníky publikovaly podobnou inzerci, a tudíž lze předpokládat, že také oslovovaly podobnou čtenářskou vrstvu. Pouze u některých druhů zboží a služeb je zřejmé jejich směřování na určité sociální skupiny.

Nejvýraznější je inzerce potravin, skoro dvojnásobná u *Kurýra* a socialistických deníků, jejichž čtenáři pravděpodobně vydávali velkou část svého příjmu za potraviny a nezbyvalo jim tolik peněz na nákup dalších výrobků a služeb jako u čtenářů ostatních novin. Výrazný je také rozdíl v druhu potravin. Zatímco u těchto novin se jedná často o potravinové náhražky (*Kufeke, Kokolín, Vertesovy gulášové přísady*), v *Národní politice* a zvláště v *Národních listech* jsou časté reklamy na luxusní lahůdkářství se specialitami z celé Evropy (francouzské husičky apod.). *Kurýr* a socialistické listy obsahují i mnohem větší nabídku knih, časopisů a kupodivu i hodinek a klenotů (což by mohlo být důsledkem přílivu levných sériových hodinek, jejichž pochybná kvalita byla v konkurenčních inzerátech kritizována a které se pro kupující z nižších vrstev mohly stát symbolem jejich hmotného vzestupu). Tuto skupinu novin spojuje i minimální společenská inzerce – parte a poděkování, která byla podle Peška na konci 19. století oblíbená u příslušníků vyšších vrstev, často vydávajících za parte tištěné v několika listech zároveň ohromné částky (Pešek, 1988, s. 238).

Intenzivní nabídka kosmetiky, chemických přípravků pro domácnost, léčebných prostředků i služeb zubařů a porodních bab spojovala zmíněné tituly s *Národní politikou*, zatímco *Hlas národa* s *Národními listy* zastupovaly zcela protikladnou inzertní specializaci.

Naopak intenzitou nabídky některých skupin výrobků a služeb se *Kurýr* a *Národní politika* přibližovaly měšťanským titulům, a odlišovaly se tak od socialistických deníků. Jedná se hlavně o inzerci lékařů (v protikladu k výskytu inzercí léčebných prostředků a léčitelů bez medicínského vzdělání), nabídku zábavných podniků a restaurací, reality (šlo většinou o živnostenské provozovny) a do jisté míry i hospodářských zvířat, rostlin a potřeb pro firmy, které svědčí o čtenářích z řad živnostníků a podnikatelů včetně zemědělských hospodářů. Nabídka zemědělských komodit je nejčastější u *Kurýra* a *Národní politiky*. Signifikantní je i převaha reklam na různé značky piva v denících socialistických stran oproti reklamám na pivnice a restaurace se zábavním programem v listech senzačních a měšťanských. Čtenáři této skupiny novin měli pravděpodobněji více peněz, které mohli utratit za organizovanou zábavu. Pro lepší přehlednost přidávám tabulku výrazných rozdílů v intenzitě reklamy, na jejichž základě konstruuju skupiny novin s odlišným zacílením inzercí.

Tabulka 7: Druhy inzercí sloužící k rozdělení novin podle možné finanční situace čtenářů – podle plochy zabrané inzeráty

	v %		Ill. kurýr		Č. slovo		Právo lidu		Nár. politika		Hlas národa		Nár. listy	
	98	08	98	08	98	08	98	08	98	08	98	08	98	08
parte, poděkování, milostná	0	1	2		2	1	6	2	3	4	3	3		
potraviny, alkohol	20	7	15		14	13	9	4	6	9	9	9		
knihy, časopisy	14	14	7		10	10	6	7	1	5	5	10		
hodinky, klenoty	0	4	6		1	4	1	2	0	1	1	0		
porody, dom. léčení, zuby	7	10	2		1	13	7	5	5	3	3	6		
kosmetika, domácí chemie	7	13	11		1	5	5	9	1	3	4	1		
hospodář. zvířata, rostliny	4	1	0		0	2	3	3	2	1	1	1		
doktoři	4	1	0		1	1	3	4	2	1	4	4		
zábava, restaurace	6	1	2		1	3	2	5	2	7	5	8		
stroje, potřeby pro firmy	1	4	1		2	1	4	4	2	2	4	6		
reality	5	0	0		0	0	3	1	3	1	5	2		

Ze statistik reklam, které jsou rozloženy zhruba rovnoměrně, nebo oddělují dvě skupiny deníků, se odlišuje nabídka nábytku a vybavení domácností, která pokrývá výrazně větší část inzertní plochy v *Kurýru* a *Hlasu národa*. Mohlo by se jednat o stranickou podporu od inzerujících, podobně jako tomu pravděpodobně bylo v případě zvýšené nabídky oděvů v *Právu lidu*, kde inzerující často uvádějí sociálnědemokratickou příslušnost či inklinaci. Orientaci *Hlasu národa* na hospodářské zpravodajství, a tudíž čtenářství skupin zainteresovaných ve větším podnikání, potvrzuje výrazně zvýšená míra inzercí bank a akciových společností. *Národní politika* zase vybočuje

inzercí jak na vozy a kočáry, tak později na automobily a motocykly a částečně i na obchodní domy, pro něž býval v ekonomicky či konzumně rozvinutých zemích populární tisk hlavním inzertním médiem. *Národní listy* se kromě inzerce luxusních potravin odlišují výrazně i inzeráty cestovních kanceláří na cesty po evropských mořích i kolem světa. Tyto inzeráty se občas objevují i v *Národní politice*. Také inzeráty nabízející prodej realit mají v *Národních listech* odlišný charakter než v *Kurýru* – časté jsou domy okolo Václavského náměstí oproti živnostenským provozovnám v malých městech a na venkově. Zajímavé jsou i jízdní řády, které mohou být příznakem skryté podpory deníku z vládních míst skrze inzerce státem vlastněné železniční společnosti (viz Walter, 1994, s. 162–167).

Pokud se jedná o řádkovou inzerce, inzerce samospráv a státní správy hledající dodavatele, nejčastěji stavitele, je jednoznačně směřována mezi listy, jejichž četbu u stavitelů a jiných podnikatelů očekávali sami zadavatelé, rozhodující úředníci zmíněných úřadů, či jež sami četli. Také nabídky zástav jsou směřovány do deníků, jež spojuje vyšší pravděpodobnost zámožnějších čtenářů. Naopak nabídka šicích strojů, sloužících většinou k přivýdělku žen v domácnosti, je jednoznačně směřována do novin opačného sociálního spektra. Trochu překvapivě tomu v roce 1908 odpovídá i nabídka gramofonů a fonografů. Spojitost inzertního zacílení *Kurýra* s měšťanským tiskem ukazuje nabídka domácích zvířat.

I když některé z načrtnutých rozdílů mohou mít jiné vysvětlení než rozdíly v ekonomické síle čtenářů jednotlivých listů či mohou být způsobeny náhodně,⁸ domnívám se, že na základě četných a často výrazných rozdílů v četnosti některých typů inzerce mezi jednotlivými listy je možné načrtnout jejich rozdělení do skupin, odpovídajících pravděpodobným příjmovým a sociálním rozdílům mezi jejich čtenáři. Toto rozdělení je alespoň natolik přesné, nakolik adekvátně byla periodika vnímána inzerenty, u nichž lze předpokládat, že do velké míry věděli, co dělají, když se rozhodují pro inzerce v konkrétním listě.

Jednu skupinu tvoří listy socialistických stran *Právo lidu* a *České slovo*. K nim má blízko i čtenářská obec *Kurýra*, která se ale částí inzerce přibližuje deníkům orientovaným na majetnější čtenáře. Z nich nejbliže *Kurýru*, a tudíž pravděpodobně i s méně finančně zajištěnými čtenáři byla *Národní politika*, jak dokládá i její cena a další dosud uvedené zjištění. Na druhé straně sociálního žebříčku pak je třeba předpokládat čtenáře *Národních listů* a *Hlasu národa*, které tak lze hledat mezi měšťanskými vrstvami. Nejširší čtenářskou obec měla pravděpodobně *Národní politika*. Můžeme usuzovat, že k jejím čtenářům patřili lidé od lépe kvalifikovaných dělníků a drobných řemeslníků (reklamy na šicí stroje, zprávy o dělnických spolcích – viz dále) přes zemědělce (nabídka dobytka a osiva) až po výše postavené a finančně slušně zabezpečené osoby (reklamy na automobily a zámořské výlety). Její obliba mezi různými vrstvami byla dána i obsáhlou inzerací; *Národní politika* plnila i podle beletristických zmínek (například v Haškových prózách) roli hlavního inzertního média.

⁸ Například v případě, že se některý podnikatel rozhodl pro intenzivnější inzertní kampaň, čímž vyvolal odezvu konkurence, a následkem toho se ve studovaném období zvýšila četnost inzerátů na výrobky jistého druhu (ale i tito konkurenti si vybírali nejspíše noviny s vhodnou čtenářskou obcí).

6. Povolání

Nejpřesnější zacílení lze předpokládat u osobní inzerce typu sňatkových nabídek, jež inzerenti mířili převážně do své vlastní vrstvy a obligatorně uváděli výši příjmu či věna. Tato inzerce se ovšem skoro nevyskytovala v listech socialistických stran, a pokud ano, bez uváděných požadavků na věno či zajištěný příjem. To odpovídá popisům zvyků dělnického prostředí, ve kterém se lidé brali spíše na základě vzájemných sympatií, než že by sňatky domlouvali rodiče na majetkovém podkladě, jak bylo běžné u středních a vyšších vrstev, případně v zemědělském prostředí (Holubec, 2009, s. 35). Inzerenti v *Kurýru*, *Národní politice* a *Národních listech* finanční a majetkové požadavky většinou stavěli na první místo:

Mladý obchodník, 26letý, velmi slušného zevnějšku, dobré povahy, čilý a snaživý, s hotovostí 24.000 K, hledá za příčinou převzetí výnosného velkoobchodu družku života, vládnoucí jměním 30-40.000 K, které se zajistí. Jen nean. nab. s podobenkou, pod značkou „Budoucí ráj 20567“ do adm. t. l. Diskretn. zaruč. (Národní politika, 1. 3. 1908, s. 9)

Omezeně se v těchto novinách objevují sňatkové nabídky z dělnického či řemeslnického prostředí, v jejichž inzerátech hrál při seznamování majetek malou roli. O omezených finančních prostředcích ženitbychtivého svědčí snaha ušetřit na počtu písmen inzerátu:

V brzký sňat. vstup. hodlá 29l krejčí, maj. něk. set K se sluš. dív., švadl. neb lep. služ. do 26 l., m. pov. s upř. srdce. Nab. mož. s podob. do 10. břez. pod zn. „Sen o štěstí 1878“. (Národní politika, 1. 3. 1908, s. 9)

Pokud tedy vyjdeme z toho, že dělníci a drobní řemeslníci sňatkové inzeráty buď nepodávali vůbec, nebo měli tendenci neuvádět věno, což bylo naopak zvykem u majetkově zajištěnějších vrstev, je možné jednotlivé deníky přehledně rozdělit podle sňatkové inzerce, která signalizuje sociální původ čtenářů.⁹ Zatímco typickými inzerujícími či požadovanými povoláními v *Národních listech* byli velkoobchodníci, inženýři, profesoři a úředníci, v *Národní politice* budoucí zajištěné štěstí hledali nejčastěji úředníci, obchodníci a větší rolníci, *Kurýr* pak představoval platformu pro seznámení lepší řemeslníky, menší obchodníky, úředníky, řemeslníky, živnostníky a nejčastěji – lapidárně řečeno – pány se zajištěnou existencí.

Informace získané z inzertní části ještě doplním jednou pravidelnou rubrikou – spolkovým zpravodajstvím. Podobně jako u ostatních statistik se na jedné straně nalézají socialisticky orientované listy s informacemi o schůzích řemeslnických a dělnických spolků, většinou příslušné stranické orientace. *České slovo* navíc, na rozdíl od *Práva lidu*, uvádělo také úřednické spolky. V denících senzační orientace se vyskytovalo méně dělnických spolků, ale mnohem více řemeslnických, živnostenských a obchodnických. Směrem od *Kurýra* k *Národním listům* se sociální status členů spolků zvyšoval.

⁹ Sňatkovou inzerci nepřinášel ani *Hlas národa*, který ale obsahoval minimum drobné a řádkové inzerce, mezi níž sňatková patřila.

Sňatková inzerce i spolkové informace tedy potvrzují předchozí zjištění, že na základě novinové inzerce lze vyvodit některé závěry o převažujícím sociálním ukotvení čtenářů. Na dobovém novinovém trhu se na čtenáře z nižších vrstev (pravděpodobně kvalifikovanější dělníky, drobné a nesamostatné řemeslníky) zaměřovaly *Právo lidu* a *České slovo* (to navíc cílilo i na úředníky). Na samostatnější, častěji maloživnostnické a maloobchodnické čtenáře se obracel *Illustrovaný kurýr*. Ještě výše, mezi živnostníky a obchodníky, lze situovat jádro čtenářské obce *Národní politiky* (pro niž ale platilo, že ji kvůli ceně a také jako hlavní dobové inzertní médium četlo i mnoho níže postavených čtenářů). *Kurýr* a *Národní politika* nejspíše sdílely čtenářstvo ze zemědělských řad. V sociální pyramidě se nad čtenáři ostatních deníků nacházela čtenářská obec *Národních listů* a *Hlasu národa*.

7. Obsahové zaměření

Z dosud uvedených srovnání lze získat jistou představu o sociálním a geografickém rozložení původu čtenářů pražských deníků. Na základě obsahových odlišností jednotlivých titulů můžeme potom usuzovat, podle čeho si jejich čtenáři vybírali svůj oblíbený list, co pro ně bylo důležité či zajímavé.

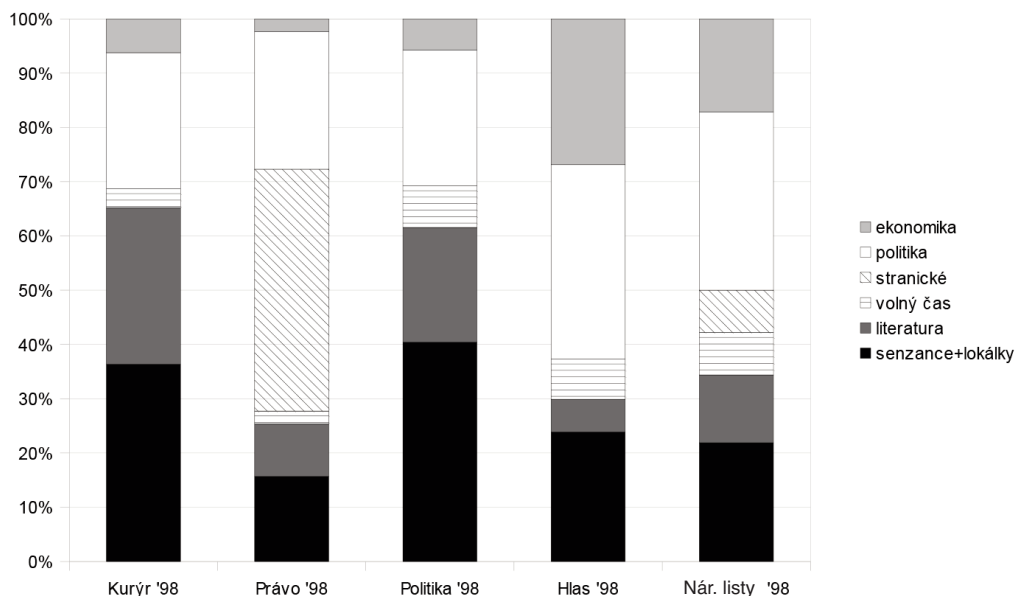
Nejdříve se zaměřím na statistiku, jakou část novin zabíraly jednotlivé rubriky. Podrobnější členění z analýzy zde nahrazuju širšími kategoriemi, jež opět umožňují rozdělit studované deníky do několika typů. Tabulky uvádím zvláště pro oba roky, zachycující velmi odlišnou situaci na novinovém trhu i proměnu obsahu některých titulů.

Tabulka 8: Zjednodušená tabulka obsahu novin podle jednotlivých rubrik v roce 1898

v % plochy	Illustr. kurýr	Nár. politika	Právo lidu	Hlas národa	Národ. listy
senzace a lokálky	29	21	13	16	14
literatura a kvízy	23	11	8	4	8
volný čas	3	4	2	5	5
stranické	0	0	37	0	5
politika	20	13	21	24	21
hospodářství	5	3	2	18	11
reklama	19	46	16	28	34

Poměr rubrik celkem jasně odděluje populárně-senzační tisk od seriózněji zaměřeného. Oba populárněji pojaté deníky, *Kurýr* a *Národní politika*, odpovídaly svým obsahem charakteristikám populárního městského tisku, tedy důrazu na senzační a lokální zprávy, zábavný obsah (beletrie a kvízy), závislosti na inzerci a menšímu zájmu o politické dění. To poslední ale neplatí pro stráničtější zaměřený *Kurýr*, kde po-

litické zprávy zabírají pětinu obsahu podobně jako v serióznějších listech, ale pojetí těchto zpráv je zde mnohem senzačnější. Do rubriky *senzace a lokálky* jsem soustředil zprávy typické pro tento typ tisku, tj. denní kroniku, senzace, soudy a sport. Bez reklamní plochy zabírají *senzační a lokální* zprávy v obou denících stejný prostor. Na zábavné aktivity zahrnuté v rubrice *literatura a kvízy* (beletrie, rébusy, hádanky, šachové úlohy, rady) se výrazně soustředil pouze *Kurýr*, v němž tvořily dvojnásobek podobného obsahu *Národní politiky* a několikanásobek toho, co se vyskytovalo v dalších novinách. O nabídky na trávení *volného času* byl nejmenší zájem v dělnickém *Právu lidu*, naopak se soustřeďovaly v měšťanských titulech *Hlas národa* a *Národní listy*.

Graf 5: Obsah novin podle jednotlivých rubrik v roce 1898 bez reklamy

Také v množství reklamy *Kurýr* zaostával; množství reklamy bylo pravděpodobně závislé na kombinaci výše nákladu a sociálního původu čtenářů. Nejvíce inzerce měla *Národní politika*, poté *Národní listy* a nejméně *Kurýr* s *Právem lidu*.

Stranická agitace (obsahuje stranické zprávy, komentáře a dopisy čtenářů) byla nesilnější v orgánu internacionálních socialistů, v *Právu lidu*, za níž s velkým odstupem následovaly mladočechům blízké *Národní listy*. Ostatní deníky se přímo stranické politice v podstatě nevěnovaly, s výjimkou volební agitace. Což neznamená, že nedodržovaly stranickou linii, pouze nefungovaly jako přímý stranický orgán.

O deset let později vidíme odlišnou situaci, na které se projevil rozvoj tisku obou dělnických stran, a naopak stagnace *Kurýra*, jehož vydavatelé patrně z ekonomických důvodů sjednocovali obsah s *Hlasem národa*, přičemž odpolední vydání už byla zcela totožná.

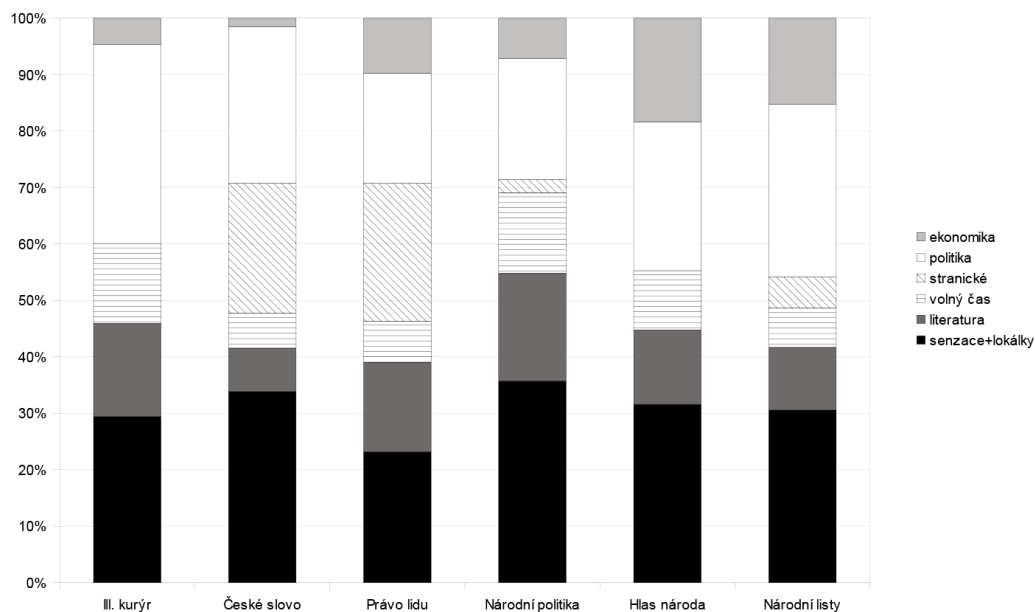
Tabulka 9: Zjednodušená tabulka obsahu novin podle jednotlivých rubrik v roce 1908

v % plochy	Ill. kurýř	Čes. slovo	Právo lidu	N. politika	Hlas národa	Nár. listy
senzace a lokálky	25	22	19	15	24	22
literatura a kvízy	14	5	13	8	10	8
volný čas	12	4	6	6	8	5
stranické	0	15	20	1	0	4
politika	30	18	16	9	20	22
hospodářství	4	1	8	3	14	11
reklama	15	38	18	57	22	30

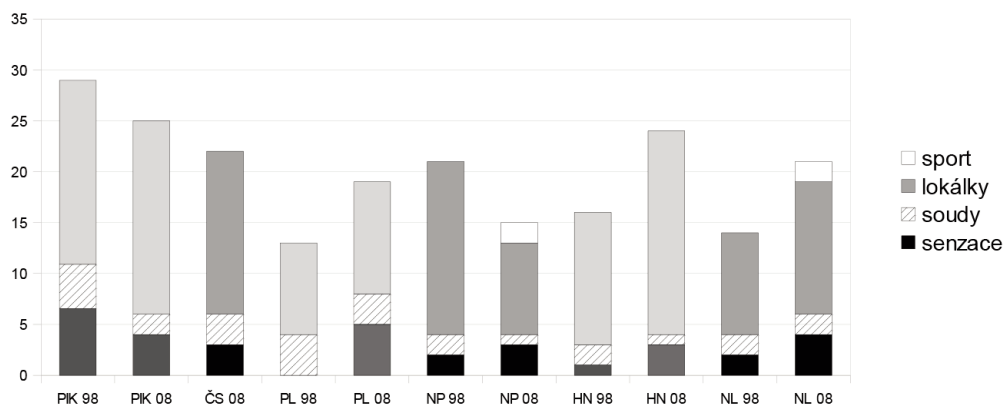
Hlavní změnou oproti roku 1898 je relativní pokles senzací a lokálních zpráv v *Národní politice*, ovšem ten je daný hlavně velkým objemem inzerce. Bez započítání inzertní části si nejprodávanější deník udržuje v tomto typu zpráv mírný náskok nad ostatními tituly. Noviny socialistických stran se naopak přizpůsobily svým senzačnějším konkurentům, jak je vidět ze zvýšeného podílu lokálek a senzací, stejně jako z podílu beletrie v *Právu lidu*. V *Kurýru* výrazně stoupl podíl politických zpráv, za nímž ale stojí v tomto turbulentním roce přepisy senzačních parlamentních jednání, plně vzájemných verbálních i fyzických útoků, jejichž detailní pokrytí zdaleka přesahuje oblast pozornosti ostatních deníků. V *Kurýru* ale silně pokleslo množství inzerce, což patrně vypovídá o jeho zhoršující se ekonomické situaci. Celkově je vidět, že se rozdíly v obsahu novin znatelně snížily.

Nově vydávané *České slovo* se obsahem přibližuje konkurenčnímu *Právu lidu*, liší se hlavně větším podílem inzerce. Na *Právu lidu* je vidět snaha redaktorů své čtenáře více informovat a vzdělávat způsobem charakteristickým pro měšťanský tisk, tedy poskytovat více informací o literatuře a umění (spíše než beletrie) a více ekonomických informací.¹⁰

¹⁰ Zajímavým případem jsou i šachové úlohy, které byly pravidelnou součástí nedělních příloh *Národních listů* a *Národní politiky*. V *Kurýru* se na rozdíl od pravidelných rébusů vyskytovaly šachové úlohy pouze výjimečně a *České slovo* otiskovalo hádanky. Nabízí se možnost interpretovat zájem o šachy jako indikátor kulturního pole odpovídajícího vyšším, vzdělanějším vrstvám, zatímco čtenáři z nižších vrstev řešili raději rébasy, nevyžadující hlubší zkušenost s řešeným problémem. Šachová rubrika v *Právu lidu* by potom byla dalším příkladem sociálnědemokratické snahy povznášet a vzdělávat své čtenáře. Podobně volila redakce *Práva* odlišnou strategii při výběru románů na pokračování. Na rozdíl od ostatních deníků, nabízejících čtenářům dobově oblíbené francouzské romány, které jen občas vystřídala česká tvorba (nejvíce ve sledovaných obdobích v *Kurýru*), *Právo lidu* nabízelo například novelu Maxima Gorkého.

Graf 6: Obsah novin podle jednotlivých rubrik v roce 1908 bez reklamy

Graf 7: Podíl senzačních a lokálních zpráv v pražském denním tisku přelomu století

Pokud se zaměříme přímo na poměr zábavných rubrik (senzace, literatura a volný čas, ale bez lokálních zpráv) ke zprávám politickým, můžeme je srovnat s údaji, které zjistil Gerald J. Baldasty na základě důkladné analýzy amerického tisku. Podle jeho výpočtů měly americké noviny na začátku třicátých let 19. století – v době vzniku *penny pressu* – poměr senzací a politiky 0,4 (v metropolích) či 0,2 (v menších městech). To se do devadesátých let výrazně proměnilo a v metropolitních senzačních novinách převýšilo místo věnované senzačně orientovaným článkům 3,3krát místo věnované zprávám politickým. Mimo metropole, ve větších venkovských městech, se dostal tento poměr na 0,8; v malých na 1,1 (Baldasty, 1992, s. 123, 124).

Tabulka 10: Poměr místa věnovaného senzacím, lokálním zprávám a volnému času ku místu věnovanému politickým zprávám

	Illustr. kurýr	České slovo	Právo lidu	Nár. politika	Hlas národa	Národní listy
1898	1,8	-	0,2	1,4	0,4	0,7
1908	1,1	0,5	0,8	2,0	1,1	0,8

V senzačnosti se tedy pražské populárně pojaté noviny nevyrovnaly americkým zástupcům *yellow press*, u kterých se již plně prosadily inovace nového žurnalistu, ale překonaly alespoň tisk amerických provinčních velkoměst. Tomu plně odpovídaly v poměru senzací a politiky pražské seriózní měšťanské noviny i *Právo lidu*.

8. Zpravodajství

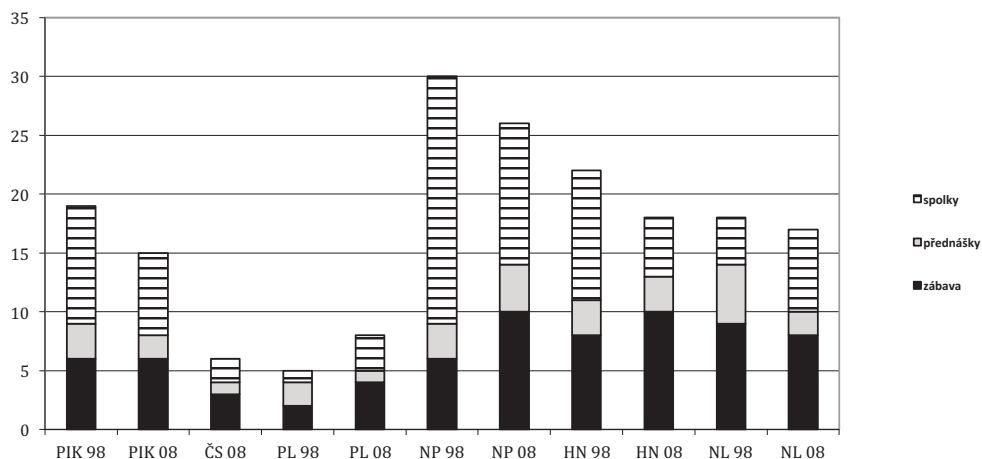
V následující části se zaměřím detailněji přímo na obsah novinových článků. Ze studovaných kategorií je možné vyčlenit několik skupin, vyskytujících se s odlišnou frekvencí v různých typech deníků podle výše načrtnuté typologie. Jedinou kategorií, která má víceméně obdobnou distribuci ve všech dobových pražských denících, jsou telegrafické a telefonické zprávy (zhruba mezi 15 a 20 procent zpráv).¹¹

Nejjednoznačněji oddělují tisk zaměřený na majetné čtenáře od ostatních deníků *hospodářské zprávy* (a úzce tak korespondují například s finančními požadavky u sňatkové inzerce). Výjimku tvoří *Právo lidu* v roce 1908, u něhož lze pozorovat zmíněnou snahu vzdělávat čtenáře. Podobně se noviny pro měšťanské čtenářstvo, ovšem v tomto případě i pro jeho méně majetnou část, ve zvýšené míře věnovaly informování o přednáškách, pořádaných slavnostech, divadelních představeních a jiných atrakcích. Typickým obsahem novin pro širší měšťanské vrstvy byl potom důraz na spolkovou činnost, na kterou se nejvíce specializovala *Národní politika*.

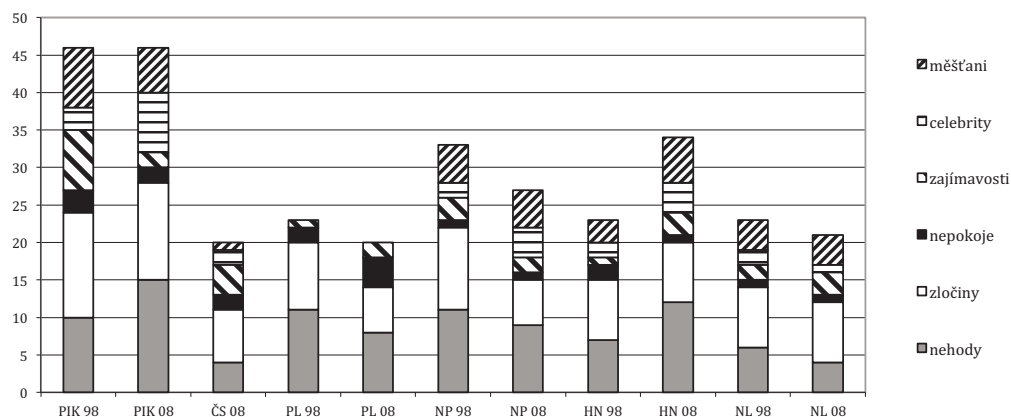
Výraznou odlišností socialistického tisku byl důraz na informování o lidech na spodních příčkách společenského žebříčku, které ostatní noviny v podstatě ignorovaly. Specificky k této problematice přistupoval *Kurýr*, v němž se život lidí na dně společnosti objevoval pouze v souvislostech s policejními akcemi (šťáry a postrky) či s nádechem exotické senzačnosti. Nástup obluby sportu, který postupně asi nejvýrazněji propojil všechny společenské vrstvy, dokázali po přelomu století zachytit nejvíce redaktoři *Národní politiky* a o něco méně intenzivně i *Národních listů* a *Práva lidu*. *Národní politika* také jako jediná měla pravidelnější *Módní hlídku*.

Pokud se podrobněji podíváme na příklon deníků k senzačnosti po přelomu století, najdeme podstatné rozdíly mezi jednotlivými tituly. Zatímco v informování o nehodách, katastrofách a sebevraždách se *Kurýru* blížily i ostatní deníky, ve zprávách o zločinech, jejich potrestání a nepokojích *Kurýr* dominoval. Svou specializaci na senzace ještě mnohonásobně umocňoval ilustracemi. *Národní politika* byla v tomto ohledu oproti *Kurýru* mnohem méně senzační, stejně jako další listy.

¹¹ V případě *Českého slova* redaktoři patrně kvůli finanční úspoře velkou část telegramů nahrazovali zprávami převzatými z jiného tisku.

Graf 8: Rozložení četnosti článků charakteristických pro měšťanský tisk

Graf 9: Graf četnosti článků v pražských denících podle hlavních obsahových kategorií v procentech

Na přelomu století tedy existovala v Praze skupina politických deníků bohatšího měšťanstva, které se věnovaly méně přímé stranické agitaci a více zpravodajství ekonomickému a obecně politickému (*Národní listy*, *Hlas národa*), a skupina stranických orgánů socialisticky orientovaných čtenářů (*Právo lidu*, *České slovo*), zaměřená hlavně na stranický boj (30 až 40 procent článků). Od nich se lišila *Národní politika*, profilující se svým obsahem jako výrazně apolitický list, ač během voleb podporovala staročeskou stranu. Většinu jejího obsahu tvořila inzerce a spolkové zprávy spolu s informacemi o zábavních podnicích. Doménou *Kurýra* bylo senzační informování o zločinech, zajímavostech a významných lidech. Od nejčtenějšího deníku, *Národní politiky*, se lišil větším důrazem na politiku a menším na spolkovou činnost. Bylo by ho tedy opět možné umístit někam mezi noviny socialistických stran a *Národní politiku*. Důvodem či příznakem úspěchu *Národní politiky* mohla být univerzálnost nabízeného obsahu, kdy v něm žádná z uvedených kategorií článků nedominuje ani nechybí, takže čtenáři

dostávají skoro vše, ale nic v přílišné míře. Výjimkou je pouze důkladná inzerce a po přelomu století také sport.

9. Geografické zaměření

Pokud se na zpravodajství deníků podíváme z geografického hlediska, můžeme se zamyslet nad tím, které oblasti byly považovány za zajímavější či podstatnější pro čtenáře a kam byla směřována jejich pozornost. Tato statistika je ale asi nejvíce ovlivněna tím, jaké události se odehrávaly v období, které jsem analyzoval.

Pražský tisk přelomu století byl výrazně lokální, hlavní oblastí jeho zájmu byla Praha, po ní oblast Čech a až na třetím místě celé Rakousko, především politika soustředěná do hlavního města Vídně. Naopak sousední regiony, Morava či uherská část monarchie, přitahovaly minimum pozornosti, nepřevyšující zájem o jiné evropské státy, z nichž nejčastějším objektem zpráv bylo Německo (a po něm Francie). Protože v informování o jednotlivých zemích a kontinentech nejsou mezi deníky zřetelné rozdíly, zaměřím se v následující tabulce na četnost informací lokálních a globálních.

Tabulka 11: Četnost zpráv podle lokality původu

v procentech	Ill. kurýr	Č. slovo	Právo lidu	Nár. politika	Hlas národa	Nár. listy
	98 08	08	98 08	98 08	98 08	98 08
Praha	48 26	38	33 34	51 39	44 32	30 37
české země bez Prahy	15 32	31	42 26	22 21	17 24	24 16
zbytek Rak.- Uherska	12 18	11	10 14	14 13	21 23	21 14
Evropa bez R-U	16 20	14	11 19	12 22	16 16	20 26
jiné kontinenty	7 5	5	4 6	0 5	2 5	7 8

Patrný mírně ubývajícím zájem o lokální zprávy po přelomu století, a naopak nárůst zpráv ze světa by se dal přičíst zvýšenému užívání telegrafických zpráv, a tedy probíhajícímu procesu zmenšování světa. Ten je obzvláště patrný u *Národních listů*, kterým ubyly zprávy z Čech i zbytku Předlitavska, ale zvýšila se pozornost věnovaná dění v ostatních evropských zemích. O lokální informace měly největší zájem, alespoň v roce 1898, *Kurýr* a *Národní politika*. *Kurýr* projevoval v roce 1898 také výrazně menší zájem o zprávy z Čech, místo nichž se více než ostatní deníky věnoval zprávám z jiných zemí, což odpovídá více přístupu středoevropského senzačního tisku. Výrazný pokles pražských zpráv u *Kurýra* i *Hlasu* v roce 1908 může být způsobený snahou

ušetřit na redakci a usnadnit si práci přebíráním zpráv z telegrafu či jiných novin.

Zatímco ve zprávách z českých zemí se mísily lokální události, politické dění, stranické a národnostní střety, mezi zprávami ze zbytku habsburské monarchie převládaly ty politické. Díky tomu u čtenářů méně politicky zaměřených listů stály události v monarchii mimo České země na okraji zájmu.

10. Závěr

Jak vyplývá z analýzy, na pražském novinovém trhu přelomu století lze českojazyčné deníky s větším nákladem rozdělit do tří kategorií. Do první patří deníky zaměřené na majetkově a sociálně nejvýše postavené skupiny, které by šlo zařadit převážně do měšťanské či buržoazní vrstvy – *Národní listy* a *Hlas národa*. Jejich modelový čtenář v nich hledal důkladné zprávy o politických událostech a hospodářské situaci. Zajímaly ho pravděpodobně také informace o důležitých občanech ve městě i v církevních a šlechtických kruzích. Potřebné pro něj byly i informace o pořádaných přednáškách, program divadel, koncertů a jiných atrakcí, stejně jako činnost mnoha druhů spolků. Místo přímé agitace dávali redaktoři těmto listům přednost objektivněji se tvářícím komentářům. To vše tyto noviny svým čtenářům nabízely ve větší míře než ostatní tituly. Lze předpokládat, že během dlouholeté existence obou listů se vytvořil konsenzus mezi preferencemi čtenářů a vydavateli nabízeným obsahem: vydavatelé věděli, co jejich čtenáři v novinách hledají, a čtenáři byli zase dobře obeznámeni s tím, co jim tyto listy nabízejí. Také inzerenti v tomto tisku hledali majetnější čtenáře; důsledkem toho bylo jak specifické zaměření inzerce, tak její množství.

Odlišnou kategorií tvoří deníky socialistických či dělnických stran, *Právo lidu* a *České slovo*. Čtenářům nabízely většinou stranicky zaměřené zprávy, ať už o činnosti vlastní strany, či svých konkurentů, které doplňovaly komentáře a sociální reportáže. Mimo stranický systém se politickému zpravodajství příliš nevěnovaly. Mírou zájmu o senzace a lokální zprávy se po přelomu století přiblížily senzačním novinám. Neposkytovaly moc místa zpravodajství o dobových osobnostech společenského, politického ani kulturního života, neinformovaly o spolkové činnosti mimo stranické struktury ani o zábavních podnicích. Vzhledem k jejich stoupajícímu nákladu lze předpokládat, že tento mix informací byl blízký požadavkům jejich čtenářů. Ty lze, soudě podle zaměření inzerce, hledat mezi aktivnějšími dělníky, drobnými řemeslníky, obchodníky a v případě *Českého slova* i nižšími úředníky.

Mezi těmito dvěma skupinami se nacházel zdaleka nejprodávanější deník, *Národní politika*, s nejmenším důrazem na zprávy politické, se zájmem o lokální zpravodajství, senzace, zábavy a s nejsilnějším zaměřením na spolkovou činnost a inzerci. Jádrem její široce rozkročené čtenářské obce lze hledat mezi měšťanskými vrstvami, ovšem níže postavenými než u *Národních listů*. Nejpočetnější část čtenářstva *Národní politiky* by tak šlo označit za střední až nižší střední třídu či maloburžoazii. Její celková čtenářská obec byla však nejspíše mnohem širší, vzhledem k nejnižší ceně listu a obsáhlé inzertní části i vzhledem k rozptylu spolků, o jejichž činnosti *Národní politika* informovala.

V lecčems blízký *Národní politice* byl (*Pražský*) *Illustrovaný kurýr*, jehož poznávacím znamením byly velké ilustrace a obsah zaměřený na senzace, zprávy o význam-

ných osobách a odpočinkový obsah typu beletrie a rébusů. S *Národní politikou* měl společný i zájem venkovských, v zemědělství působících čtenářů. Od novin zaměřených na nižší vrstvy se *Kurýr* odlišoval větším důrazem na politické zpravodajství a možnosti organizovaného trávení volného času: zájmem o spolkovou činnost či o zábavní podniky. K novinám socialisticky orientovaných stran se přibližoval zaměřením inzerce, zatímco obsahem se, kromě svých specifík, blížil tisku měšťanskému. Typické čtenáře *Kurýra* je tak možné vnímat i jako jistou přechodovou vrstvu s nejasným, nepevným společenským ukotvením,¹² která se ekonomicky pohybovala na úrovni lépe vydělávajících kvalifikovaných dělníků a řemeslníků, jak je vidět z inzerce, ovšem vzhlížela k životu středních tříd, jak napovídá obsah *Kurýra*. Lze ho proto považovat za deník, jenž lidem ze špiček nižších tříd nabízel modifikovanou verzi obsahu měšťanských listů. Touto modifikací byl senzacionalismus, který typicky měšťanským tématům jako politika a všeobecné informace o životě společenství dodal emoční naléhavosti, a tudíž větší zajímavosti pro čtenáře. Dělnické deníky nastupující po přelomu století důraz na senzační a lokální informace postupně převzaly, a obsadily tak do velké míry prostor, kterému v 90. letech *Kurýr* dominoval.

Jakub Machek vystudoval historii na FF UK. V současné době působí na Katedře mediálních studií Metropolitní univerzity v Praze. Je autorem monografie *Počátky populární kultury v českých zemích* (2017) a spolueditoval knihy *Populární kultura v českém prostoru* (2013) a *Listening to the Wind of Change: Popular Culture and Subcultures of Czech Post-Socialism* (2016). Spoluzakládá Centrum pro studium populární kultury. E-mail: jakub.m@post.cz

Zdroje:

Archivní materiál:

Národní archiv, fond Prezidium ministerské rady Vídeň, inv. č. NAD 870.

Inzertní katalogy:

Dukes, M. (1894, 1904, 1909, 1914). *Zeitungs-Katalog der Annoncen-Expedition*. Wien.

Schalek, H. (1905, 1908, 1910, 1913). *Annoncen-Expedition: Zeitungs-Katalog*. Wien.

Haasenstein, & Vogler. (1900). *Zeitungs-Katalog: Annoncen-Expedition*. Wien, Budapest, Prag: Maass.

Noviny:

České slovo. (1908). Praha: Melantrich.

Hlas národa. (1898, 1908). Praha: Václav Beneš.

Národní listy. (1898, 1908). Praha: Julius Grégr.

Národní politika. (1898, 1908). Praha: Ludvík Bratršovský.

Právo lidu. (1898, 1908). Praha: Josef Steiner.

Pražský illustrovaný kurýr. (1898, 1908). Praha: Fr. Hovorka.

---

¹² Za upozornění na tento aspekt vděčím Jiřímu Štaifovi.

Periodika a monografie rešeršované v Krameriovi:

- Národní listy*. (1905, 30. dubna). Praha: Julius Grégr. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=0&id=748217>
- Národopisná, školní, průmyslová a včelařská výstava v Soběslavi. Některé dějinné upomínky ze Soběslavi. Škola rožmberská v Soběslavi. Přehled církevních dějin soběslavských*. (1898). Soběslav: Musejní spolek. Dostupné z <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=22669>
- Slanský obzor*. (1893–1901). Ročenka Musejního spolku v Slaném. Slaný: Musejní spolek ve Slaném. Dostupné z <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=17644&it=0>

II. Literatura:

- Baldasty, G. J. (1992). *The Commercialization of News in the Nineteenth Century*. Madison, WI: The university of Wisconsin Press.
- Beránková, M. (1981). *Dějiny československé žurnalistiky, díl I.: Český periodický tisk do roku 1918*. Praha: Novinář.
- Fritzsche, P. (1996). *Reading Berlin 1900*. Cambridge, Mass., London: Harvard University Press.
- Hartwig, G. (1977). Bürgerliche und proletarische Presse. Empirische Untersuchungen zur publizistischen und politischen Funktion der Tagespresse am Beispiel Bremer Zeitungen 1903. In *Presse und Geschichte. Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung* (pp. 195–219). München: Verlag Dokumentation.
- Holubec, S. (2009). *Lidé periferie: sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Kubíček, J. & kol. (2008). *Česká retrospektivní bibliografie: Řada 1, Noviny: Díl 1, Noviny České republiky od počátku do roku 1918*. Brno: Sdružení knihoven České republiky.
- Machek, J. (2012). *Pražský illustrovaný kurýr. Masový tisk jako obraz světa obyčejných lidí* (Dizertační práce). Praha: Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK. Dostupné z <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/25795/>
- Machek, J. (2017). *Počátky populární kultury v Českých zemích. Tištěná média a velkoměstská kultura kolem roku 1900*. Příbram: Pistorius & Olšanská.
- Pešek, J. (1988). Člověk soukromý a člověk veřejný. In: *Průmysl a technika v novodobé české kultuře* (pp. 236–242). Praha: Ústav teorie a dějin umění československé akademie věd.
- Sekera, M. (2002). Aspekty čtení periodického tisku v procesu politické mobilizace české společnosti. In K. Bláhová (Ed.), *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století* (pp. 121–144). Praha: KLP.
- Štaif, J. (2003). Česká národní mentalita 19. století v kontextu sociálních dějin. In M. Lenderová, Z. Bezecný, & J. Kubeš (Ed.), *Proměny elit v moderní době* (pp. 69–92). České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity.
- Štaif, J. (2008). Peníze a společnost: Několik sond do vztahů mezi tradiční mentalitou a společenskou modernizací v české národní společnosti 19. století. In E. Kubů, & J. Šouša (Ed.), *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století* (pp. 18–55). Praha: Dokořán.
- Urban, O. (2003). *Kapitalismus a česká společnost: k otázkám formování české společnosti v 19.*

století. Praha: NLN.

Walter, E. (1994). *Österreichische Tageszeitungen der Jahrhundertwende: ideologischer Anspruch und ökonomische Erfordernisse*. Wien: Böhlau.

Wood, N. D. (2010). *Becoming Metropolitan: Urban Selfhood and the Making of Modern Cracow*. DeKalb, IL: Northern Illinois University Press.